

Η Νατάσα Τριανταφύλλη προσέγγισε τον Στάθη Καλύβα το 2023 με αφορμή τη θεατρική παράσταση «Σχέδιο Μάρσαλ - A path of perspectives». Στην πορεία συνειδητοποίησαν ότι είχαν μια κοινή περιέργεια για την πολιτιστική κίνηση της περιόδου της χούντας. «Κάποια στιγμή είπαμε όλο αυτό το πλούσιο υλικό, που προέκυπτε συνεχώς, να το κάνουμε βιβλίο», λέει η σκηνοθέτις στην «Κ».

Στάθης Καλύβας, καθηγητής Πολ. Επιστήμης στην Οξφόρδη, **Νατάσα Τριανταφύλλη**, σκηνοθέτις

Ανθησαν οι τέχνες στη χούντα;

Ρίχνοντας φως στα υπόγεια καλλιτεχνικά ρεύματα πίσω από το κίς της επταετίας

Η ιστορική ανακρίβεια

«Το βιβλίο προσπαθεί να αποκαταστήσει μια ιστορική ανακρίβεια: παρά το ανελεύθερο καθεστώς, οι τέχνες στην Ελλάδα, τουλάχιστον από ένα σημείο κι έπειτα, άνθησαν».

Στάθης Καλύβας

Συνέντευξη στον **ΗΛΙΑ ΜΑΓΚΛΙΝΗ**

Ο **Στάθης Καλύβας** ζει στην καρδιά του ιστορικού κέντρου της Αθήνας. Από το διαμέρισμά του, στον πέμπτο όροφο, βλέπεις την πόλη να απλώνεται σε όλη τη μεγαλοπρέπεια και τη μικρότητά της την ίδια στιγμή. Είναι νωρίς το βράδυ και στον πεζόδρομο της Αιόλου έχει κίνηση. Όλοι κάπου πάνε, από κάπου επιστρέφουν: μπαρ, εστιατόριο ή κάτι στο ενδιάμεσο. Έτσι όπως δεν μπορείς εύκολα να διακρίνεις αιτιά ψιλά κουρέματα και ντυσίματα, φαντασιώνομαι πως είναι παλιές του 1972 που επιστρέφουν από μπουτά ή ουζερί, σε κάποιο σπίτι για να ακούσουν τον νέο δίσκο του Χατζιδάκι, τον «Μεγάλο Ερωτικό», και άλλοι το «Βρώμικο ψωμί» του Σαββόπουλου· άλλοι, πάλι, το «My Reason» του Ντέμ Ρούσσου. Είναι κι εκείνοι που σπεύδουν να διαβάσουν ένα μυθιστόρημα που είχε κυκλοφορήσει δέκα χρόνια πριν μα εκείνη τη χρονιά συζητιόταν πολύ: το «Τρίτο στεφάνι».

Εξιδανικευμένη παρελθοντολαγνεία; Οχι βέβαια: όμως σε καιρούς χούντας η τέχνη μπορεί να γίνει, για ορισμένους έστω, ένα πολύτιμο καταφύγιο. Ο λόγος που συναντώ τον Στάθη Καλύβα είναι η κυκλοφορία του βιβλίου «Big Bang 1970-1973. Η άνθηση του πολιτισμού στα χρόνια της δικτατορίας», που κυκλοφορεί αυτές τις μέρες από τις εκδόσεις **Μεταίχμιο**. Για την ακρίβεια, αυτό το βιβλίο δεν το έγραψε μόνος· στο σπίτι του βρίσκω και τη σκηνοθέτιδα Νατάσα Τριανταφύλλη, τη συν-συγγραφέα του βιβλίου.

Πολιτισμός και χούντα; Γίνεται; «Κάθε φορά που έλεγα σε κάποιον το θέμα του βιβλίου», λέει χαμογελώντας ο Καλύβας, «μου απαντούσε: α, θα γράφεις για το kits και την «πολεμική αρετή» στο Καλλιμάρμαρο».

Αλλά οι δύο συγγραφείς δεν ασχολήθηκαν με το kits του στρατοκρατικού καθεστώτος. Δίχως να παραβλέπουν στο ελάχιστο τι σημαίνει φήμιωση της ελευθερίας ή βασανιστήρια στην Μπουμπουλίνας και στη ΕΑΤ-ΕΣΑ, ρίχτηκαν σε μια ενδελεχή έρευνα της περιόδου για να εξετάσουν τι, και αν, δημιούργησαν τότε οι Έλληνες καλλιτέχνες, οι συγγραφείς, οι σκηνοθέτες. Το αποτέλεσμα της έρευνας

αποκρυσταλλώνεται στον τίτλο του βιβλίου: «Μεγάλη Εκρηξη» – των τεχνών, του πολιτισμού, σαν αντίβαρο στην καταπίεση. Ειδικά από το 1970 και μετά.

«Θα πρέπει να θυμόμαστε», παρατηρεί ο Καλύβας, «ότι η χούντα δεν ήταν επί επτά χρόνια το ίδιο πράγμα: άλλη ήταν το 1967, άλλη το 1970, άλλη το 1973· πέρασε και αυτή από διάφορες μεταλλαγές, προτού καταρρεύσει οριστικά».

Πώς ξεκίνησε όμως το συγγραφικό εγχείρημα; «Προσέγγισα τον Στάθη διότι πάντοτε μου άρεσε η ματιά του, το ότι βρίσκει μέσα από μια καταστροφή τη γέννηση, τη δημιουργία», εξηγεί η Τριανταφύλλη. «Το 2023 ανέβαζα μια θεατρική παράσταση, το «Σχέδιο Μάρσαλ - A path of perspectives» στο Φεστιβάλ Αθηνών και είχα αποταθεί στον Στάθη για βοήθεια. Στην πορεία, συνειδητοποιήσαμε ότι είχαμε μια κοινή περιέργεια για την πολιτιστική κίνηση την περίοδο της χούντας. Κάποια στιγμή είπαμε όλο αυτό το πλούσιο υλικό, που προέκυπτε συνεχώς, να το κάνουμε βιβλίο».

Η προϊστορία

Ο Καλύβας βεβαίως είχε μια μικρή προϊστορία πάνω στο ζήτημα: το 2017 είχε δημοσιεύσει ένα άρθρο για την περίοδο της δικτατορίας απ' όπου κάποιος ξεχώρισε μία πρόταση: «Η τέχνη ανθεί». Αυτό ήταν: Ο Καλύβας, είπαν, «ξεπλένει τη χούντα». «Αυτό που έγινε», μου λέει ο Καλύβας, «ήταν ότι κάποιος που με περίμεναν στη γωνία για τα βιβλία σχετικά με τον Εμφύλιο. Το άρθρο δεν επικεντρωνόταν στις τέχνες αλλά ανέπτυξε τη σκέψη ότι εάν δεν είχε έρθει χούντα, θα ήταν πιο δύσκολη η μετάβαση της Δεξιάς σε μια πιο φιλελεύθερη λογική. Αυτή ήταν η βασική ιδέα, αλλά το βρήκαν ως αφορμή για να επιτεθούν».

Αυτή τη φορά, με το «Big Bang», η προσοχή πέφτει όντως στον πολιτισμό: η πολιτική θίγεται διαθλαστικά. «Υπάρχει μια μυθολογία που κυριάρχησε στη Μεταπολίτευση», εξηγεί ο Καλύβας, «ότι για επτά χρόνια στη χώρα δεν γινόταν τίποτε απολύτως δημιουργικό. Εχει ειπωθεί ακόμη και από διανοούμενους και καλλιτέχνες που εκείνη την εποχή έκαναν σημαντικά πράγματα. Η έρευνά μας έδειξε πως αυτό δεν ισχύει. Παράλληλα

Οι συγγραφείς του βιβλίου «Big Bang 1970-1973. Η άνθηση του πολιτισμού στα χρόνια της δικτατορίας» εξέτασαν τι έκαναν τότε οι Έλληνες καλλιτέχνες, οι συγγραφείς, οι σκηνοθέτες εν μέσω ενός ανελεύθερου καθεστώτος.

με τη βαναυσότητα της χούντας «έτρεχε» και ένα ορμητικό, δημιουργικό καλλιτεχνικό ρεύμα. Κάτι ανάλογο, σε επίπεδο καλλιτεχνικό, είχε συμβεί την πενταετία 1945-50 και την πιο γνωστή 1960-65, αλλά αυτό που συνέβη από το 1970 έως το 1973 έχει περάσει τελείως απαρατήρητο. Το βιβλίο προσπαθεί να αποκαταστήσει μιαν ιστορική ανακρίβεια: παρά το ανελεύθερο καθεστώς, οι τέχνες στην Ελλάδα, τουλάχιστον από ένα σημείο κι έπειτα, άνθησαν». Οχι όχι φυσικά επειδή το «επέτρεψε» η χούντα αλλά επειδή συχνά σε καιρούς ολοκληρωτισμού, η τέχνη βρίσκει τον τρόπο.

«Στο θέατρο, που μου κίνησε το ενδιαφέρον λόγω ιδιότητας στην αρχή, ξεκινάει τότε όλο το κίνημα της πρωτοπορίας», υπογραμμίζει η Τριανταφύλλη. «Το είχα εντοπίσει αυτό το φαινόμενο προτού καν μιλήσουμε με τον Στάθη και αναρωτιόμουν πώς έγινε όλο αυτό. Το θέατρο Στοά, το Ανοιχτό Θέατρο του Μιχαηλίδη κ.ά. Επειτα και στο σινεμά, η «Αναπαράσταση» του Αγγελόπουλου, το πώς οι δημιουργοί έβρισκαν τρόπους για να παρακάμπτουν τη λογοκρισία. Δεν είναι άγνωστα πράγματα όλα αυτά, αλλά εμείς τα συνδυάσαμε σε έναν κοινό άξονα, κάτι που νομίζω δεν έχει ξαναγίνει».

«Αφιερώνουμε πολλές σελίδες στο ζήτημα της λογοκρισίας», επι-

σημαίνει ο Καλύβας, «διότι όλα αυτά τα χρόνια κοιτάμε τι κακό πράγμα είναι η λογοκρισία, και σωστά, όμως παραβλέψαμε να εξετάσουμε ποιο ήταν εντέλει το αποτέλεσμα της λογοκρισίας. Ουσιαστικά, πολλοί καλλιτέχνες την είχαν παρακάμψει. Γενικώς, έχει επικρατήσει η άποψη πως η χώρα ήταν σε πλήρη απομόνωση, αλλά, νομίζω, περισσότερο ίσχυε το στοιχείο της καθυστέρησης, που παρατηρείται πάντοτε σε χώρες της περιφέρειας, οι νέες τάσεις να καθυστερούν να φτάσουν. Αλλά δεν νομίζω ότι η καθυστέρηση αυτή ήταν μεγαλύτερη από αυτή που παρουσιάστηκε σε άλλες χώρες αντίστοιχες. Ο βασικός μηχανισμός που πιστεύω λειτούργησε την εποχή εκείνη είναι ότι εξαφανίστηκε η πολιτική από τη δημόσια σφαίρα. Οπότε, εκ των πραγμάτων, η πολιτισμική σφαίρα απέκτησε μια βαρύτητα και μια σημασία που δεν είχε παλαιότερα».

Παράδοση αισιοδοξία

Για τους δύο συγγραφείς, η περίοδος εκείνη ήταν εποχή μεγάλης αισιοδοξίας. «Ακούγεται παράδοξο», σχολιάζει ο Καλύβας, «αλλά η κοινωνία εξελισσόταν με απίστευτους ρυθμούς. Επίσης, η Ελλάδα ήταν τότε μια κοινωνία νέων. Αν δεις τα σχετικά νούμερα θα διαπιστώσεις πως σχεδόν το 60% του πληθυσμού ήταν κάτω των είκοσι χρόνων. Ακόμη δημιουργούνταν νέα επαγγέλματα – όλες οι διαφημιστικές εταιρείες τότε συστάθηκαν. Τα φαινόμενα αυτά δεν είναι μοναδικά. Δείτε τι σινεμά έχει βγάλει το Ιράν μέσα σε ένα πολύχρονο, άκρως καταπιεστικό καθεστώς». Στο βιβλίο εξετάζονται, μεταξύ των άλλων, μορφές όπως ο Σαββόπουλος, ο Ταχτσής, ο Κατράκης, ο Χατζιδάκις, ο Αγγελόπουλος ο Βούλγαρης – αλλά και η Μαρινέλα. Πώς και η Μαρινέλα; «Πολλοί τη θεωρούν συμβατική», αποκρίνεται ο Καλύβας. «Δεν τη θεωρούν καν «πολιτισμό». Και όμως, το ότι η γυναίκα αυτή από το μαυρόασπρο σεκόντο του Καζαντζίδη γίνεται η σουπερ σταρ που ρυθμίζει η ίδια το μουσικό της πρόγραμμα, τους φωτισμούς, που συμμετέχει στο μουσικοχορευτικό θέαμα, είναι αξιοσημείωτο, φεμινιστικό θα έλεγα».

Η κουβέντα πάει και στο φιλμ «Μέρες του '36» του Θόδωρου Αγ-

γέλοπουλου. «Η ταινία», λέει η Τριανταφύλλη, «που μιλάει για τη δικτατορία του Μεταξά, εγκρίνεται και γυρίζεται. Δεν προβάλλεται μέσα στη δικτατορία, αλλά παρ' όλα αυτά γυρίζεται κανονικά».

«Είναι», προσθέτει ο Καλύβας, «η πρώτη ταινία που εισήγαγε έννοιες όπως «Δεξιά», «Αριστερά». Η ταινία, που γυρίστηκε μέσα στο 1972, είχε λανσαριστεί ως η πρώτη ελληνική ή πολιτική ταινία». «Τότε είναι που γεννιέται το κίνημα του νέου ελληνικού κινηματογράφου», σημειώνει η Τριανταφύλλη. «Το Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης του 1972 είναι ο θρίαμβος του νέου ελληνικού σινεμά. Τότε, βρίσκονται επί σκηνής ο Βούλγαρης, ο Παπαστάθης, ο Αγγελόπουλος».

Το «Big Bang» αναβιώνει το αίσημα της προοπτικής που οι δύο συγγραφείς εντόπισαν σε μια, πολιτικά μιλώντας, ζοφερή περίοδο, όμως δεν αγιοποιεί κανέναν: σε αρκετά σημεία θίγεται το ζήτημα της σύμπραξης καλλιτεχνών με το καθεστώς (π.χ., μεγάλοι τραγουδιστές που ερμήνευσαν τον ύμνο της 21ης Απριλίου – δεν θα κάνω spoiler εδώ...), όμως αυτό που πρωτίστως τους απασχολεί είναι ο πνευματικός οίστρος που, κατά τη γνώμη τους, δεν προσέχθηκε όσο θα έπρεπε και αυτό που προκύπτει είναι μια διαστρεβλωμένη εικόνα για την περίοδο. «Άλλο το καθεστώς της χούντας», τονίζει ο Καλύβας, «και άλλο η κοινωνία την εποχή της χούντας».

«Το πιο σημαντικό, ίσως, αίτιο του Big Bang ήταν παραδόξως η ίδια η συνθήκη της δικτατορίας», διαβάζουμε στο βιβλίο. Και: «Οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν στην πολιτική έκφραση προσέδωσαν στην πολιτιστική δραστηριότητα μια βαρύτητα και μια αξία που δεν διέθεταν πάντοτε σε συνθήκες ελευθερίας. Πολιτισμός και τέχνες απέκτησαν, δηλαδή, ιδιαίτερη αξία γιατί λειτούργησαν ως υποκατάστατο της πολιτικής, καταφύγιο και αντίβαρο της συνθήκης της δικτατορίας, οιονεί κυρίαρχη δημόσια σφαίρα – είτε υπήρχε ρητή πολιτική πρόθεση είτε όχι».

Βγαίνοντας, αργά τη νύχτα πια, στην Αιόλου του 2025, έκανα λίγο αργότερα κάτι που, μάλλον, είχαν κάνει και κάποιοι το 1972: έβαλα να ακούσω το «The Four Horsemen» των Aphrodite's Child. Και όμως, είχε βγει τότε.

Ο θρίαμβος του σινεμά

«Το Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης του 1972 είναι ο θρίαμβος του νέου ελληνικού σινεμά. Τότε, βρίσκονται επί σκηνής ο Βούλγαρης, ο Παπαστάθης, ο Αγγελόπουλος».

Νατάσα Τριανταφύλλη